

Miklós Endre

EGY MA IS AKTUÁLIS RECENZÍÓ
Elekes Dezső A DUNAVÖLGYI KÉRDŐJEL
Magyar Statisztikai Társaság, 1934.

*„Ne vesziünk el semmit a múltból.
Csakis a múlttal alkotjuk a jövődőt.”*
(Anatole France)

Nagy József barátom többször is említette (hangsúlyozta), hogy az újkorral foglalkozó történészek számára mily jelentős forrásokat nyújtanak az adott kor statisztikai közleményei. Így – mint hajdani statisztikus – jelen kis dolgozattal is bizonyítani szeretném, hogy az elmúlt év során mily sok értékes „adatforrást” készített a hivatalos Magyar Statisztika. Fontos szerepet játszottak ebben a korábbi évtizedek neves statisztikusai mint pl: Keleti Károly, Thirring Gusztáv, Szél Tivadar, Elekes Dezső stb.

A mai összeurópai törekvések közepette igen figyelemreméltóak Elekes Dezső könyvében megfogalmazott értékelések és gondolatok. Úgy vélem néhány szót szólnom kell a szerzőről. Elekes Dezső Kézdivásárhelyen született 1889-ben. Kolozsváron járt egyetemre, majd az első világháborús katonáskodás után 1918 őszén lépett a Statisztikai Hivatal szolgálatába. Harminc éves szolgálata alatt több fontos beosztásban dolgozott s 1946. januártól 1948 őszéig a Hivatal elnöke volt. Később mint egyetemi magántanár a jogtudományi egyetemen működött. Fő műve a Dunavölgyi Kérdőjel, egyetemi székfoglalója is erről szólt. Egyéb művei: Magyarország nemzetközi helyzete a statisztikai adatok megvilágításában (1929.), – Budapest szerepe a magyar szellemi életben, – A magyar könyvtermelés statisztikája stb.

Megemlítem még, hogy Elekes Dezső tagja volt a Nemzetközi Népeség-tudományi Uniónak. 1965-ben halt meg, a Statisztikai Szemlében meglehetősen sok emlékeztetnek róla. Mint minden hasonló tanulmány ez a mű sem szakítható el a kortól, melyben született. A gazdasági válság fokozatosan kiterjedt Európára, a Duna-völgyi országokban annyira elmélyült, hogy ezen államok gazdasági gondjai nemzetközi problémává szélesedtek. Érthető volt mindez, hiszen az első világháború utáni békeszerződésekben részekre tagolt gazdasági egységek ellenálló képessége gyengült, kapcsolataik az autarchikus törekvések miatt meglazultak stb.

Tehát az 1930-as években a téma aktualitása cáfolhatatlan volt. Különben ma is aktuális, hiszen Elekes Dezső szinte előrelátta, hogy a gazdasági kényszerek hatására az európai államok a jövőben mindjobban a „közös rendszerek, az egyesülés felé fognak haladni”.¹

A tanulmány bevezető részében a szerző részletesen ismerteti a Duna-medence földrajzi helyzetét, vízrajzi és domborzati viszonyait. Rövid áttekintést ad a térség történelméről s e visszapillantás megrajzolásával bizonyítani is kívánja a Duna-medence központi részének egymásra utaltságát.

Mit is ért Elekes a Duna-medence cím alatt? Mi a központi rész? Szűkebb értelmében öt államot sorol ide, s ezt nevezi a Duna-medence központi részének. Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia és Románia. Tágabb értelemben idesorolja Németországot és Bulgáriát, sőt Olaszországot és Lengyelországot is. A tanulmány elemzései során az adatok, ill. a táblázatok annak megfelelően változnak, hogy milyen témaköröket vizsgál.

Vizsgálata rendkívül alapos és részletes. Annak idején sem volt ez egy izolált mű, és „Mitteleuropa” könyvtárra menő szakirodalmában díszes helyet biztosít a könyvnek az, hogy a gazdasági és politikai kérdéskomplexumok exponálása során minden oldalról igyekszik a témaköröket részletesen, sőt többoldalúan megvilágítani. A dunai kérdés oly gazdag irodalmában a munkának elsősorban az ad létjogosultságot, hogy a dunai államok minél teljesebb gazdasági statisztikáját nyújtja.

Anyagának tárgyalásánál a gazdasági ágak szerinti beosztást követi; őstermelés, ipar, kereskedelem stb. Az őstermelés alatt annak idején értették a mezőgazdaságot, az erdőgazdaságot, sőt a bányászatot is.

Bevezetőként a dunai államok gazdasági életképességével foglalkozik. Ismerteti az érintett országok gazdasági erőforrásait, a gazdaságuk szerkezetét. Hangsúlyozza, hogy a Párizs-környéki békekötések, a nyelvi történelmi és gazdasági (sőt földrajzi) viszonyok figyelmen kívül hagyásával rajzolták át a Duna-medence térképét nem ügyelve arra sem, hogy az új egységek gazdaságilag valamennyire életképesek legyenek.

Az agrárgazdaság c. fejezet a könyv legterjedelmesebb fejezete, mert szerinte „a Duna-medence központi területén a gazdasági problémák súlypontja az őstermelésen van”.

Bőséges statisztikai adatokra (táblázatokra) támaszkodva tárgyalja a könyv az egyes országok agrártermelési viszonyait, a végrehajtott földreformokat, azok hatását, a földbirtokok eladósodását az áralakulásokm, ill. az agrár olló okozta gondokat, kiterjesztve az elemzéseket a világgazdasági összefüggésekre is. Rendkívül érdekesek s következtetéseinek meggyőző bizonyítékai azok az eredeti számítások, csoportosítások melyeken keresztül az agrártermelés és fogyasztás mérlegét mutatja be.

¹ I. m. 293.

Ebből kiindulva érzékelteti, hogy milyen irányban, milyen mértékben fokozható a kölcsönös együttműködés. Ismerteti a nemzetközi politika különböző eszméáramlatait, törekvéseit. Magyar vonatkozásban ismerteti, hogy a kormányzat különböző intézkedései (pl. bolettajegy, agrártámogatás stb.) nem hoztak alapvető könnyítést, hiszen a kisbirtokok száza mentek tönkre, a mezőgazdasági munkabérek felére csökkentek. A kölcsönös együttműködés szellemében a külkereskedelem, ill. a vámpolitika szükséges módosítását, hangsúlyozza és említi az agrárhitelek kérdését, a preferenciarendszert stb. Hangsúlyozza, hogy a Duna-medence exportkapacitása a mezőgazdasági terményekből még jelentősen emelhető. Kifejti, hogy a jövőben „a dunai államoknak a szomszédos ipari országok bizonyonnyal továbbra is fontos felvevőterületei maradnak.”² Javaslatait, ill. megállapításait meggyőző adattömeggel támasztja alá.

Az iparról szóló fejezetben visszatekint az 1920-as évekre, (technikafejlesztés, tömegtermelés) majd a kibontakozó gazdasági depresszió iparra gyakorolt hatását érzékelteti. Részletesen taglalja az egyes országok ipari nyersanyagforrásait, a termelési viszonyokat, az iparosítási törekvéseket és megkísérli bemutatni a Duna-medence ipari mérlegét, ugyancsak számadatulva. Megállapítja, hogy az államhatárokon belül az ipar lényeges előfeltétele egyik-másik ország esetében hiányzik.

Az ipari mérleg elkészítése a maga nemében érdekes kísérlet. Igen részletes a Duna-medence energiatermelő erőforrásaival és az államok közötti eloszlásával, azok hatásával foglalkozó fejezet. Hangsúlyozza, hogy erőforrásokban a Duna-medence nem szegény, de az erőforrások országok közötti eloszlása nem ideális s nem is mindig illeszkedik az ipari kapacitásokhoz. Érzékelteti, hogy „az ipar olyan terület, ahol egyes államok elszigetelt intézkedései nem elegendőek.”³ Itt is az együttműködés lenne elsődleges. Javallatai is vannak pl. nemzetközi rajonirozás, a kartelek szerepe, az ipari termékek vámvédelmének lazítása stb.

Az áruforgalom és kereskedelem c. fejezetben – mely szintén elég terjedelmes – a külkereskedelemre helyezi a hangsúlyt. Szerinte a Duna-völgyi országok gazdasági problémáit a külkereskedelem adatainak vizsgálatánál lehet helyesen megítélni. Széleskörű variatív csoportosításokkal jellemzi az államok kereskedelmi kapcsolatainak mértékét. Táblázatok, összehasonlítások egész sorát vonultatja fel, külön egy 12 oldalas függelékkel mellékel árufőcsoportonként. Azt megjegyzi, hogy az adatok többsége Népszövetségi forrás. Megállapítja, hogy a dunai államok kölcsönös árucseréje az összes forgalmuknak csupán egyharmada. Tehát az államok árucseréje „befelé zsugorodott s nyugat felé teret nyert”. Különben az egymás közötti forgalomban a magyar arány a legnagyobb s ennek okát „Magyarország központi fekvésében s áruforgalmának sokoldalúságában kell keresni”.⁴ Ismerteti Németországnak és Olaszországnak az öt állam külke-

² I. m. 118.

³ I. m. 168.

⁴ I. m. 191.

reskedelmében játszó intenzív szerepét, ebben különösen a Német-kapcsolatok súlya jelentős.

Felveti, sőt részletezi a Dunamenti Vámunió gondolatát. Vizsgálja az itt jelentkező nemzetközi törekvéseket, de arra a következtetésre jut, hogy „nagyobb kiterjedésű együttműködés megvalósításához kezdetben talán szűkebb keretben, regionális szerződések révén lehet közelebb jutni”⁵. Viszont azt is ismerteti, hogy érthető miszerint a nagyobb európai államok nem szívesen látnák a „Dunai-Blokk” megalakulását. De ismét hangsúlyozza, hogy az öt államnak az összefogás exportfejlesztés szempontjából valamennyiük érdeke, hiszen a dunai államok a termelési viszonyok területén szinte önálló egységet alkotnak, tehát az árucseré túlnyomó részének egymás között kellene bonyolódnia.

Szinte kapcsolódva a kereskedelem témaköréhez, a közlekedés ill. a közlekedéshálózat területét viszi vizsgálat alá. Szerinte e téma bemutatása annál is inkább indokolt, mivel a Párizs-környéki békeszerződések „a közlekedési viszonyokban éppoly összhangzavart idéztek elő mint a gazdasági élet más területén”.

Részletesen, országonként külön-külön ismerteti a közúti-, a vasúti- és a vízi közlekedés helyzetét, azok gondjait. Megemlíti, hogy a vasúti közlekedés terén ha Románia, Jugoszlávia és Bulgária is csatlakozna a Közép-európai Vasútegyülethez az intenzívebben segíthetné az országok vasúti közlekedési problémáinak enyhítését. A Közép-európai Vasútegyület, mely lényegében 1932-ben a korábbi Német Vasútegyület átalakításával jött létre (Verein Mittel Europäischer Eisenbahnverwaltungen) 10 európai állam – köztük Magyarország is – közös egymást kölcsönösen segítő társaság. Ismeretes, hogy Délkelet-Európában az országút hálózat meglehetősen hiányos. Az is igaz, hogy országonként az útépítés és karbantartás adottságai eltérőek. Ennek ellenére határozottan javasolja az intenzív útépítési programot, hiszen a Délkelet Európában vezető nemzetközi autópálya Budapesten megy át.

Ma érdekesnek tűnik azon megállapítása, hogy „az automobil mint áruszállító eszköz a dunai államokban jelenleg nem jut jelentőségre”.⁶ (Az 1930-as évekről van szó.)

Igen tetszetősnek tűnik és gazdag számanyaggal tarkított a vízi utakról és vízi közlekedésről írt fejezet. Országonként ismerteti, azonban hangsúlyozza, hogy mint legfontosabb tényező játssza a főszerepet.

Nagyon érdekes, mondhatjuk jövőbemutató az a megállapítása, hogy nemcsak az öt, hanem 12 más ország bevonásával együttműködésével milyen eredményeket lehetne elérni. „Ha a Fekete- s általa a Földközi-tenger Dunán keresztül az Északi- és Keleti tengerrel közvetlenül összeköttetést kapna, a Duna-medence világkereskedelmi és egész világgazdasági pozíciója erősen megnövekednék.”⁷

⁵ I. m. 241.

⁶ I. m. 256.

⁷ I. m. 261.

A könyvet részletesebben bemutatni egy ilyen rövid leírásban csaknem lehetetlen Elekes Dezső elemzéseiben, kritikai megállapításai során igen részletes adatokkal és tényekkel alátámasztott jelzőket alkalmaz. Foglalkozik azzal, hogy a Dunai államok kormányai az 1920-as 30-as években milyen gazdasági intézkedésekkel kísérleteztek. Ugyancsak ismerteti az ilyen jellegű nemzetközi együttműködési próbálkozásokat. Így pl. az agárgazdasággal kapcsolatos nemzetközi konferenciák, vagy az úgynevezett Tardieu terv és Briand páneurópai memoranduma.

A tanulmány a részletes gazdasági kérdések mellett pénzügyi problémákkal nem igen ismertet. Elekes szerint „a pénzügyi problémát azért nem tekintettük témakörünk egységébe tartozónak, mert nem par excellence dunai probléma. A pénzügyi helyzet itt járulékos, szekunder jellegű; inkább világprobléma.”⁸

A szerző a könyve utolsó fejezeteként önmaga is készít egy összefoglalást. Ennek az összefoglalónak a mondanivalója és szelleme semmiben sem tér el az ismertetésben leírtaktól. Ismételten hangsúlyoz viszont néhány kérdést, így „egy nagy gazdasági egység megvalósítása nem annyira a Duna-völgyön belül mint környékével összekapcsolásában is kívánatos.”⁹ Ez a gondolat egyébként a könyvének alapeszméje, hiszen egyformán érdeke valamennyi dunai államnak, hogy szomszédjaival szorosabb gazdasági kapcsolatokat keressen és leépítse a fennálló válaszfalakat. „...mert csakis a gazdasági béke helyreállításával felelhet meg a Duna-medence fekvéséből adódó ama rendeltetésnek, hogy a népeknek ne elválasztója, hanem közvetítője legyen.”! Az elmondottak szellemében bizonyos tanácsokat és „jövendéléseket” is tesz, bár nem ez volt a közvetlen célja. Ezek figyelemreméltóak s az 1930-as években különösen helytállóak voltak.

Így a Duna-medencében a túlnépesedés még hosszú ideig nem fenyeget, – a nemzeti szempontok sajnos több területen háttérbe szorítják az ésszerű gazdasági és szociális szempontokat. – Ha az ésszerű gazdasági és társadalmi érdekek győzelemre jutnak a „Világ a közös rendszerek egyesülése felé fog haladni.”¹⁰ – Tehát kívánatos az ésszerűtlen gazdasági versenyek kiküszöbölése az államok egyenrangúságának és összműködésének biztosítása stb.

Ne feledjük, hogy akkoriban sokan remélték, hogy a „gyűlölködés tüzei kialusznak” és a gazdasági szociális ésszerűség jut érvényre. Ez bizony álom (utópia) maradt. A nacionális feszültségek ma is fennállnak, a szociális feszültségek pedig fokozódtak. Sajnos a Duna-menti államok, közép-európai nemzetek nem tanultak az elmúlt hét-nyolc évtized tapasztalataiból. Látjuk, hogy néhány „díszmagyar” vagy „díszszlovák” milyen ultra-nacionalista ígéket hirdet. Látjuk, hogy a balkáni nemzetek torzalkodásai szinte állandó feszültségben tartják Európát. Mindezek ismertetése és értékelése nem tartozik a könyv szemléltetéséhez.

⁸ I. m. 265.

⁹ I. m. 295.

¹⁰ I. m. 293.

A dunai államok, ill. Közép-Európa témakört tekintve Elekes Dezső nem jár új utakon, de ez a tanulmány méltó helyet foglal el a „Mitteleuropa” könyvtárra menő szakirodalmában. Az olvasható stílus is elsősorban a statisztikai dokumentáció, a kérdések többoldalú megvilágítása kiemelkedő teljesítmény volt az 1930-as években. Ez a tanulmány és Elekes Dezsőnek más statisztikai jellegű munkássága a Magyar Statisztika történetének becses emlékei közé tartozik.

Könnyen érhet az a vád, hogy ma – 2009-ben – mennyire lehet aktuális egy csaknem 80 évvel ezelőtt készített gazdaságföldrajzi tanulmány. Én viszont hangsúlyozom, hogy a XX. sz. első felének sokrétű problémáinak megismeréséhez nagyon hasznos mindazok számára, akik a két világháború közötti időszak gazdaságföldrajzi, történeti kérdéseivel foglalkoznak. Nem volt célom, hogy a tanulmány egészének tudományos kritikai bírálatát adjam. Csupán a legfontosabb jellemzőkre összpontosítottam. Célom volt viszont, hogy rávilágítsak, az elmúlt évszázadban a hivatalos Magyar Statisztika művelői több ízben is jeles teljesítményt nyújtottak és Elekes Dezső méltó helyet foglal el a statisztikai szolgálat nagy elődjének sorában.